

КОНСТРУКЦИИ ИЗ ПРЕДЛОГОМ «НА» КАК ВТОРИЧНЫЕ ПРЕДИКАТИВНЫЕ СИНТАКСЕМЫ

(11 библиографических записей)

Аннотация

В статье рассматривается семантический арсенал конструкций из предлогом «на». Дается характеристика их функционирования как вторичных предикатных единиц. Наводятся примеры использования конструкций как адвербиальных, атрибутивных, модальных синтаксем.

Ключевые слова: предлог, конструкции с предлогом, вторичные предикатные синтаксемы, адвербиальные синтаксемы, атрибутивные синтаксемы, модальные синтаксемы.

Гандзюк Олександра Михайлівна, кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови, видавничої справи та редагування Волинського державного університету імені Лесі Українки

КОНСТРУКЦІЇ З ПРИЙМЕНИКОМ НА ЯК ВТОРИННІ ПРЕДИКАТНІ СИНТАКСЕМИ

(11 бібліографічних записів)

Анотація

У статті розглядається семантичний арсенал конструкцій з прийменником «на». Подається характеристика їх функціонування як вторинних предикатних синтаксем. Наводяться приклади вживання конструкцій як адвербіальних, атрибутивних і модальних синтаксем.

Ключові слова: прийменник, прийменникові конструкції, вторинні предикатні синтаксеми, адвербіальні синтаксеми, атрибутивні синтаксеми, модальні синтаксеми.

Handzyuk Aleksandra candidates of filological sciences Volyn national university named Lesya Ukrainka

CONSTRUCTION WITH PREPOSITION «НА» AS SYNTACTIC UNITS

(11 articles)

Annotation

The article concerns the problem of semantic arsenal of constructions with preposition «на». Its ability of usage in the sentence as the syntactic units is characterized. The examples of the functioning of this construction as adverbial attributive and modal syntaxems are given.

Key words:

preposition, constructions with preposition, syntactic units, adverbial syntaxems, attributive syntaxems, modal syntaxems.

**КОНСТРУКЦІЇ З ПРИЙМЕННИКОМ «НА»
ЯК ВТОРИННІ ПРЕДИКАТНІ СИНТАКСЕМИ**

Постановка проблеми. Прийменниково-відмінкові форми неоднорідні з функціонального погляду, у процесі історичного розвитку мови відбулося їх розшарування. Через те виявляється неоднаковим взаємовідношення прийменника і відмінка [2]. На думку О. Белича, у функціонуванні прийменників спостерігається дві основні особливості: з одного боку, прийменники відбивають загальне значення непрямих відмінків і, з другого боку, позначають певну модифікацію загального значення непрямого відмінка [1, с. 151].

Дослідження прийменниково-відмінкових форм як вторинних предикатних синтаксем знаходимо у працях таких лінгвістів, як І.Р. Вихованець [2], [3] [4]. Н.В. Гуйванюк [7], М.І. Степаненко [9], В.О. Горпинич [6], К.Ф. Шульжук [11] та інші.

Актуальність обраної теми зумовлюється відсутністю комплексного вивчення конструкцій з прийменником **на** як вторинної предикатної синтаксеми.

Метою роботи є показ семантичного функціонування конструкцій з прийменником **на** як вторинних предикатних синтаксем. Поставлена мета передбачає реалізацію таких завдань:

- 1 проаналізувати вживання конструкцій з прийменником **на** як адвербіальних синтаксем;
- 2 навести приклади функціонування вказаної структури у ролі атрибутивної синтаксеми;
- 3 охарактеризувати використання конструкції з прийменником **на**

як модальної синтаксеми.

У формально-синтаксичному і семантико-синтаксичному планах прийменник, як і сполучник, не займає самостійної позиції в реченні, тобто не виконує формально-синтаксичної ролі члена речення і семантико-синтаксичної ролі синтаксеми. Тільки разом з предикатним субстантивом він створює позицію члена речення і позицію вторинної предикатної синтаксеми.

Прийменник **на** в сучасній українській літературній мові вживається надзвичайно широко. З усіх прийменників він має найчисленніші і найрізноманітніші значення [10, с.487]. Прийменник **на** сполучається з іменниками в двох формах – у знахідному і місцевому відмінках.

У сучасній українській мові прийменник **на** адвербіальна синтаксема виражає насамперед давні, традиційні для нього часові відношення. Аналізована конструкція у конструкції «**на** +зн.в.» з використанням займенникового прикметника може вказувати на загальний термін перебігу дії: *На той час Леся не тільки піросла, але й зміцніла здоров'ям та стала сміливішою, моторнішою, хоч, як і раніше, була розважна й лагідна, не любила ані надмірного галасу, ані зайвої метушини* (А. Костенко); на довготривалій час: *Ціле життя роби, а на старість милостиню проси* (Н.тв.). Ця структура знаходить свою реалізацію і при показі невизначеного часу: *Ще на якусь хвилю в класі усі закам'яніли* (О. Сливинський). Її використовують для показу частини доби: *На ранок Дік зник із двору* (А. Дімаров), обмеження: *...німці теж одержують на день трохи більше хліба, ніж ми з тобою* (П. Загребельний). Структура знаходить своє використання для показу кількісного вияву певної події: *Два рази на день зайде коридорний, мовчки поставить порцію і зникне за дверима* (М. Сиротюк). Досить усталено конструкція «на +зн. в.» вживається у прислів'ях та приказках для показу церковних свят, напр.: *Не хвались на Юрія посівом, а хвались на Миколи травною; На Іллі до обіду літо, а після обіду осінь; Багатому і в будень свято, а вбогому і на*

Великдень піст; На Юрка сховається в житі курка; На Бориса і Гліба берися до хліба; На Андрія треба кожуха-добродія; На Благовіщення весна зиму поборола.

У конструкції «на +м.в.» поширеною є вказівка на частину доби: *Ще на світанку йшов Лісняк поруч із старшиною, Галієвим та Покотилом* (А.Дімаров), на фазовість: *Отак ми думали на початку* канікул (А.Дімаров); на невизначений час: *Таке трапляється раз на віку* (О. Сливинський).

Її також застосовуються при показі подій: *На похоронах плач, на весіллі танцюю* (Н.тв.); *На весіллі всі свати, на хрестинах всі куми* (Н.тв.); дій: *На роботі ззаду волочиться, а з хлопцями хихочеться* (Н.тв.), визначеного терміну: *На четвертому місяці після ув'язнення почалися допити* (М. Сиротюк).

Прийменниково-відмінкова форма з прийменником на із значенням часу й мети регулярно фіксується в позиції при ад'ективах *необхідний* і *потрібний*. У цьому випадку роль темпорального поширювача виконують іменники-назви конкретних часових вимірів (*година, секунда, день, рік*) [9, с. 152]. У конструкціях, що виражають відношення мети, виступають абстрактні іменники-назви дій та процесів. Напр.: (*гроші*) [йому] *на час не потрібні* (М. Старицький); (*ви*) *потрібні на хвилину* (Ю. Збанацький). Конструкція з прийменником на вказує на очікуване явище, прикметною ознакою якого є дія, виражена присудком: *Тихо сідає сонце на зеленому небі, певно, на вітер* (М. Коцюбинський).

Цільові синтаксеми в конструкції з прийменником на найширше реалізуються у морфолого-синтаксичному варіанті. Цей прийменник утворює сполуку «на+зн.в.» і виступає еквівалентом або синонімом до основного морфолого-синтаксичного варіанта «для +р.в.», напр.: *На показ мирові, на осуд виставив автор нинішні суди й людей судейських* (Б. Левін); *Тільки один гриб, на прізвище Боровик, стоїть осторонь, збивши свого крилатого*

капелюха набакир, чекає, мов **на герць** викликає (П. Колесник); *На те шука в морі, щоб карась не дрімав* (Н.тв.); *На дощі змокнеш і в плащі* (Н.тв.); *На танець запрошую вас* (І. Жиленко); *Повіз старий Запорожець п'ять синів на війну* (О. Довженко). Ця сполука може показувати й невмотивованість мети: **На чорта ворота, як нема ні хати, ні плота** (Н.тв.).

Умовні синтаксеми характеризуються наявністю морфолого-синтаксичних варіантів мовленнєвого різновиду. До них відноситься і конструкція «на +м.в.», напр.: **На рівній** дорозі і коняка розумна (Н.тв.); **На голий гачок** не ловиться шупачок (Н.тв.); **На одному кілку** всього не повісиш (Н.тв.). Прийменник **на випадок** із значенням умови перебуває у процесі становлення.

Конструкції з прийменником **на** знаходять своє застосування як атрибутивні синтаксеми. Форма вираження атрибутивно вжитих іменників зумовлена здебільшого формою приприсудково залежного члена або ж формою детермінанта [5, с. 184]. Як атрибутивна синтаксема він вживається у знахідному і місцевому відмінках.

Функціонально-семантичні потенції атрибутивного знахідного порівняно неширокі. Це – значення просторове і темпоральне. Просторовий знахідний відмінок іменників представляє залежні компоненти невластиво-словосполучень, утворених у процесі згортання присудків, значення яких передають рух чи орієнтацію у просторі. Пор.: *Електропоїзд курсує на Ніжин* → *Електропоїзд на Ніжин* → *Електропоїзд на Ніжин відправляється з другої колії*; *Вікна виходять в сад* → *Вікна в сад* → *Вікна в сад яскраво світилися* і под. [5, с. 189].

Г.К. Городенська виділяє контекстуально вжиті значення прийменника **на** при місцевому відмінку: а) місце проживання; б) основи чого-небудь;

в) зовнішньостильових ознак предметів; г) вікових особливостей людини;

д) складника речовини; е) засобів руху [Там само, с. 194].

У місцевому відмінку ця структура має й такі значення:

взуття: *Йонька красувався в Юлиних стоптаних черевиках на високих каблуках і солом'яному брилі з матерчатою квіткою на боці* (Григорій Тютюнник);

частини тіла: *Він (сторож) скрикнув і оступився, бо нахабний незнайомиць штовхнув його й придавив йому пальці на лівій нозі* (Ю. Смолич);

локалізації: *Собаки на ценах так і рвуться до нас* (Григорій Тютюнник);
Хропіння на возі затихло (Григорій Тютюнник);

зачіски: *Чуб на голові вигорів од сонця, а обличчя засмагле-засмагле* (П. Колесник).

Прийменник **на** функціонує і у складі модальних синтаксем, одиниць, які використовуються для вираження суб'єктивної модальності [8, с. 376] – своєрідного супровідного елемента реченневої конструкції. Модальні синтаксеми широко функціонують у всіх мовних стилях. Але для кожного з них характерні відмінності у семантичній репрезентації.

Частина таких конструкцій використовується для вираження емоційних оцінок повідомлення – радості, задоволення, прикрості, жалю, здивування, обурення – *на жаль, на радість, на щастя, на сором, на диво, на нещастя*. Вони можуть поширюватися словом **як**, напр.: *як на біду, як навмисне, як на гріх, як на зло*, напр.: *А навесні, коли журавлі повертаються з вирію, Іван, на превелике зачудування дівтори, збивав з прямої дороги журавлиний ключ* (П. Колесник). *На щастя, сьогодні цього не сталося* (О. Сливинський); *Та їх, наче на зло, було безліч* (Ю. Яновський). *Діти не знали, на своє щастя, ні гувернерів, ні бонн* (А. Костенко).

Значна кількість модальних синтаксем з прийменником **на** може

виражатися із значенням джерела повідомлення. Тут головною формою є вираз «**на думку (когось)**», напр.: *Саме таким, на Павлову думку, воно неодмінно й повинно бути* (А. Головка), ***На наш погляд**, ця думка не може бути визнана правомірною і повністю аргументованою* (А. Загнітко).

Висновки. Конструкції з прийменником **на** як вторинні предикатні синтаксеми засвідчують своє найширше використання як адвербіальні (темпоральні) синтаксеми. Вони вказують при цьому на різні відтінки часової фіксації подій. Рідше ці конструкції знаходять свою реалізацію у вигляді умовних і цільових синтаксем. У поєднанні з місцевим відмінком іменника аналізовані структури більш функціонують як атрибутивні синтаксеми. Узвичаєно вони входять складовим елементом у модальні синтаксеми для передачі почуттів і служать засобом вказівки на джерело повідомлення.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Белич А. Падежная система и происхождение предлогов //Южнословенски филолог (1957-1958). – Вип.22. – Кн.1/4. – С.1-17.
2. Вихованець І.Р. Прийменникова система української мови. – К.: Наук. думка, 1980. – 286 с.
3. Вихованець І.Р. Нариси з функціонального синтаксису української мови. – К.: Наук. думка, 1992. – 222 с.
4. Вихованець І.Р. Граматика української мови. Синтаксис: Підручник. – К.: Либідь, 1993. – 368 с.
5. Вихованець І.Р., Городенська К.Г., Русанівський В.М. Семантико-синтаксична структура речення. – К.: Наук. думка, 1983. – 219 с.
6. Горпинич В.О. Морфологія української мови: підручник для студентів вищих навчальних закладів. – К.: Академія, 2004. – 336 с.
7. Гуйванюк Н.В. Формально-семантичні співвідношення в системі синтаксичних одиниць. – Чернівці: Рута, 1999. – 336 с.

8. Слинько І.І., Гуйванюк Н.В., Кобилянська М.Ф. Синтаксис сучасної української мови: Проблемні питання: Навч. посібник. – К.: Вища шк., 1994. – 670 с.

9. Степаненко М.І. Взаємодія формально-граматичної і семантичної валентності у структурі словосполучення та речення. – К.: НАНУ, 1997. – 216 с.

10. Сучасна українська літературна мова: Морфологія /За ред. І.К. Білодіда. – К.: Наук. думка, 1969. – 583 с.

11. Шульжук К.Ф. Синтаксис української мови: Підручник. – К.: Академія, 2004. – 408 с.

Конструкції з прийменником «на» як вторинні предикатні синтаксеми //Культура народів Причорномор'я. Научный журнал. – №142. – т. 1. – 2008. – С.146-148. – 0, 4 др.а.